

О.П. КОСЕНКО**ГЕНЕЗИС НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ТЕОРІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ**

Наукове дослідження спрямоване на поєднання теоретичних аспектів розвитку наукового пізнання та теоретико-прикладного застосування вказаних аспектів щодо людського капіталу. В статті аналізуються поняття науки, розвитку науки та пізнання, за допомогою хронологічного та історіографічного методів визначено поняття генезу, наукового та донанукового пізнання дійсності. Визначено ознаки наукового перетворення дійсності на основі суспільного сприйняття нових парадигм, їх освоєння, застосування на практиці і в подальшому наукового опрацювання для виявлення методологічних зв'язків, формування відповідних теорій, які поєднані з вже освоєною практикою. В даний час ми бачимо традиційний розвиток наукового пізнання проблеми введення осіб з інвалідністю в економічний потенціал країни. Стаття подає поняття людського капіталу та його особливостей, розкриває вчених-дослідників, які виводять людський потенціал від теоретичного освоєння поняття продуктивності праці у XX столітті до теоретичного та практичного поняття людського капіталу у XXI столітті. Вказують, що на початку наукового дослідження було застосовано поняття продуктивності праці, а з розвитком технології та техніки, вищим розвитком цивілізаційних процесів поступово продуктивність праці опосередковується ще й інтелектуальним потенціалом працівника. Тому наголошується на тому, що підвищення наукового рівня та освіти працівника в нинішній час дає роботодавцю вищий коефіцієнт віддачі витрачених коштів, так як працівник використовує не лише покращені засоби праці, а й розумові здібності та вміння, практичні навички і тим самим видає вищий рівень доходу. В економічній системі сучасного стану, наслідок зростання кількості людей з інвалідністю виходить на новий шабель дослідження використання потенціалу людей з інвалідністю в економічному розвитку країни. Техногенні катастрофи, війни та погіршення стану екології створюють вищі загрози і продукують зростання чисельності людей з інвалідністю як від народження, так і протягом життя. Їх економічний потенціал слід використовувати нарівні з іншими професійно придатними людьми, виконуючи вимогу дотримання їх прав і свобод щодо працевлаштування та соціального та фінансового забезпечення. В статті чітко наголошується на ролі держави у формуванні нормативного та наукового базису професійної адаптації таких осіб, створенні професій в усіх галузях господарства і програм, які зацікавлять і роботодавців, і науковців в розробці програм застосування праці осіб з інвалідністю залежно від їх фізичного та психічного стану.

Ключові слова: генезис; наукові підходи; людський капітал; особи з інвалідністю

OLEKSANDRA KOSENKO**GENESIS OF SCIENTIFIC APPROACHES TO THE THEORY OF HUMAN CAPITAL OF PERSONS WITH DISABILITIES**

Scientific research is aimed at combining theoretical aspects of the development of scientific knowledge and theoretical and practical application of these aspects in relation to human capital. The article analyzes the concepts of science, the development of science and knowledge, using chronological and historiographical methods, the concepts of genesis, scientific and pre-scientific knowledge of reality are defined. The signs of the scientific transformation of reality based on the public perception of new paradigms, their development, application in practice and further scientific processing to identify methodological connections, the formation of relevant theories, which are combined with already mastered practice, are identified. Currently, we see the traditional development of scientific knowledge of the problem of introducing persons with disabilities into the country's economic potential. The article presents the concept of human capital and its features, reveals research scientists who derive human potential from the theoretical development of the concept of labor productivity in the 20th century to the theoretical and practical concept of human capital in the 21st century. They indicate that at the beginning of scientific research, the concept of labor productivity was applied, and with the development of technology and engineering, the higher development of civilizational processes, labor productivity is gradually mediated by the intellectual potential of the worker. Therefore, it is emphasized that increasing the scientific level and education of the employee at the present time gives the employer a higher rate of return on the spent funds, since the employee uses not only improved means of work, but also mental abilities and skills, practical skills and thus gives a higher level of income. In the economic system of the modern state, the consequence of the increase in the number of people with disabilities reaches a new level of research on the use of the potential of people with disabilities in the economic development of the country. Technological catastrophes, wars and the deterioration of the environment create higher threats and produce an increase in the number of people with disabilities both from birth and throughout their lives. Their economic potential should be used on a par with other professionally fit people, fulfilling the requirement to respect their rights and freedoms regarding employment and social and financial security. The article clearly emphasizes the role of the state in the formation of a normative and scientific basis for the professional adaptation of such persons, the creation of professions in all branches of the economy and programs that will interest both employers and scientists in the development of employment programs for persons with disabilities depending on their physical and mental state.

Keywords: genesis; scientific approaches; human capital; persons with disabilities

Вступ. У сучасному світі відбуваються суттєві зміни, пов'язані зі зміною пріоритетів стратегій економічного розвитку та новими підходами у вивченні теоретичних аспектів та господарської практики. На відміну від попередніх періодів індустріальної економіки, коли визначальними факторами розвитку були матеріальний та фінансовий капітал, сьогодні людський фактор стає дедалі важливішим.

В історичному аспекті економічні науки мають свою специфіку, обумовлену їх безпосереднім зв'язком не лише з динамікою соціальних змін, а й необхідністю діяти в очікуванні технічного прогресу. Поява нових сфер діяльності та засобів виробництва, модернізація технологічних процесів торкаються питання зміни ролі

людини в управлінні конкретними виробничими, економічними, соціальними та іншими соціальними процесами.

Враховуючи специфіку гуманізації усіх аспектів суспільного життя в коло антропогенних проблем економічного розвитку потрапляє все більше тих елементів, які до цього лишалися не просто в тіні, а не розглядалися як економічно активні чи конкурентні одиниці. З розвитком технічних можливостей суспільства, та економічних відносин зокрема, в економічне поле зору потрапляють такі суспільні елементи, як люди з обмеженими можливостями. Вони теж тепер вивчаються як особи, які не просто здатні, а повинні вносити вклад в суспільно-економічний

© О.П. Косенко, 2022

розвиток країни, а натомість країна обіцяє їм влаштувати усі умови для продуктивної реалізації та самовдосконалення, професійного зростання та самоокупності (фінансового забезпечення) в процесі життєдіяльності та праці.

Аналіз стану питання. В економічних дослідженнях другої половини ХХ століття та останніх років зазвичай особлива увага приділяється питанню про роль людини у процесах економічного та соціального розвитку. Одним із найважливіших досягнень економічної науки стало створення концепції людського капіталу, оформленої в методологію науки відомими американськими вченими, лауреатами Нобелівської премії Т. Шульцем та Х. Беккером. Авторами методології дослідження людського капіталу були: Х. Боуен, Е. Денісон, Л. Туроу та інші. Сучасні вчені С. Дятлов, Р. Капелюшников, В. Антонюк, О. Бородіна, Є. Гришнова та інші зробили значний внесок у розвиток теорії людського капіталу.

Питаннями професійної адаптації та соціалізації людей з особливими потребами на теоретичному та законодавчому рівнях займалися такі вчені, як Р. Вайт, Дж. Сова, В. Дікчік та ін.

Узагальненням теоретичних аспектів, виділенням теорії та методології людського капіталу осіб з інвалідністю в окрему науку поки не займалися, що викликає бажання та необхідність формування певного фундаменту наукового пізнання дійсності цього формату економічних відносин.

Постановка проблеми. Наявність теоретичних розробок, але відсутність їх методологічного наукового інструментарію в питання людського капіталу осіб з інвалідністю вимагає узагальнення наявних досліджень та створення генезису наукових підходів для формування нової гілки досліджень.

Мета статті. Метою статті є розробка генезису наукових аспектів людського капіталу осіб з інвалідністю.

Методи дослідження. Під час дослідження нами використано методи історіографічного аналізу, хронологічного опису, порівняння теорій та практики, застосування соціологічного аналізу, введення в огляд методів антропоцентричної систематизації поглядів. В цьому аспекті вивчено суть поняття генезису наукових підходів та розвиток науки загалом та виділення в окремий напрямок теорій та практики людського капіталу загалом і людського капіталу людей з інвалідністю зокрема.

Результати дослідження. Виникнення теорії людського капіталу пов'язаний із розвитком науково-технічного прогресу в цілому та його змінами безпосередньо, які відбулися у виробничому процесі, ринку праці, та інших сферах. Це було викликано, насамперед, змінами у практиці функціонування капіталу. Поява принципово нових технологій не тільки у виробництві, але й у сфері обігу капіталу, де були потрібні інженерні комунікації, значні інвестиції у розвиток людські якості працівників. Зважаючи на нову кількісну роль людського фактора у сферах бізнесу пройшов якісний стрибок у зміні підходів і бачення робочого потенціалу. Значно побільшало творчої діяльності. У таких умовах почала бурхливо розширюється сфера залучення висококваліфікованої робочої сили, на

відтворення якої потрібно було робити великі витрати на освіту, професійну підготовку тощо. Крім того, з'явилось багато інших аспектів сфери економічної діяльності та практики ведення домашнього господарства (творча діяльність та інтелектуальна власність, фінансові ринки, нові інфраструктурні інститути тощо). Тому не було потреби відтворювати людські характеристики лише об'єктивною реальністю, а й звести до певної міри завдання окремих людей, приватні компанії та держава. Таким чином, виникла ще одна передумова для створення та розвитку теорії людського капіталу.

Сучасна теорія людського капіталу була сформульована і в подальшому ускладнена теоретичним мит вивченнями в роботах Г. Беккера, Т. Шульца, М. Блауга, Е. Денісона, Дж. Кендріка, Л. Туроу, Б. Чізвіка та інших.

Щоб зрозуміти, в як сформувати теоретичні надбання людського капіталу осіб з інвалідністю, слід окреслити суть основних понять.

Генезис наукового пізнання – це перша категорія поняття, яку слід означити для розуміння напрямків дослідження. Дослідник генези науки в принципі не може обійтися без ретроспективного аналізу Тут є реальна методологічна складність, реальна антиномія. Вона знаходить дозвіл у тому, що генезис науки необхідно розглядати не як становлення масиву знань у рамках вже готового, даного методу, ігноруючи специфіку культурної серед різних епох, але як становлення методу, як історії «метаморфоз» тієї цілісності, канви, де кожна епоха тче свої візерунки знання, свій лад мислення.

Світ з погляду науки є системою об'єктивних, позбавлених особистісного початку взаємодій. І це розуміння зафіксовано, насамперед, у категоріальному апараті наукового мислення. Категоріальний устрій наукового мислення народжується як якесь органічне ціле. І ми можемо лише насильно, штучним шляхом виокремлювати окремі категорії із загальної системи і говорити про кожну з них як про щось самостійне.

З'ясувати, що таке наука неможливо без опори на тверде попереднє поняття про початок науки, її «нижніх» та «верхніх» кордонів. Це так званий «генетичний поріг» науки, щодо якого в науковій та філософській літературі нерідко допускаються небажані перегини (як зниження, і завищення) – залежно від концептуального підходу того чи іншого дослідника. У першому випадку до науки включаються буквально всі знання, взяті як результату соціального досвіду людства, які мають характер адекватного об'єктивного відображення дійсності, в тому числі і прото-, переднаука, яка резюмує собою факт єдності процесу наукової діяльності, що йде з передісторії людства. Так, за А. Гурштейном, визначальною ознакою науки, інваріантним за її змістом та організаційними формами, є її орієнтація на «отримання та розвиток нових знань» [1, с. 92], накопичення обсягу об'єктивно правильних відомостей про світ як основну умову формування, функціонування, вдосконалення матеріальної та духовної культури людства. Подібну точку зору щодо основних ознак науки викладає І. Рожанський: «Наука є... діяльність із здобуття нових знань; самоцінність та розуміння істини, раціональний характер, систематичність» [5, с. 3]. М. Вартовский, виводячи генезис науки із протознання,

вважає її «зростою в судженнях здорового глузду, у звичайних способах пізнання» [9, р. 62].

В. Льїн, займаючи схожу позицію з І. Рожанським, зі свого боку виділяє визначальні ознаки науки, підкреслюючи наявність певної цільової установки (виробництво нового знання), «пізнання заради пізнання»; раціональність, що виключає міфологію, магію, віру в надприродне та ін. Із чого слідує, що наукове пізнання може бути виділено лише на послідовній доказовій основі в результаті обґрунтованого та необхідного висновку з теоретичного розгляду предмета у «чистому вигляді» [2, с. 34].

Марксизм бачить вирішення проблеми генези науки у дослідженні становлення категоріального ладу наукового мислення. Говорячи про історичність останнього, К. Маркс писав: «Люди, які формують суспільні відносини відповідно до свого матеріального виробництва, створюють також ідеї та категорії, тобто абстрактні, ідеальні позначення цих самих суспільних відносин. Таким чином, категорії так само мало вічні, як і ті відносини, виразом яких вони є» [3, с. 408-409]. Отже, тут важливим є те, що К. Маркс поєднав генезис наукового пізнання з антропогенним фактором його формалізації у суспільних відносинах. Цей напрямок нам дуже імпонує стосовно розвитку теорії людського капіталу осіб з інвалідністю.

Ми підтримуємо підхід В. Степіна, який віддає пріоритети проектно-конструктивній функції як визначальній рисі наукового пізнання науки, а фаза формування «особливого світу ідеальних сутностей» важлива тут не сама по собі, але, в першу чергу, на тій підставі, що вона виступає і розглядається, як важлива передумова для реалізації саме проектно-конструктивної функції пізнання. Отождження поняття ідеального об'єкта зі змістом абстракції (а не поширюючи його, скажімо, на будь-які конструкції свідомості, що задають ту чи іншу модель світу), підкреслюється, що в науці змістовні можливості ідеальних об'єктів виходять за рамки готівкової практичної діяльності, що відноситься до науки розвинутого типу (а аж ніяк не до «світового дерева» міфологічної свідомості та моделі світу, ним (такою свідомістю) сформованою. Точка відліку в генезі «справді науки», на думку автора, передбачає незалежно від емпірії рух у сфері ідеальних об'єктів, що призводить до отримання нових знань у рамках експлікації закладеного у схемі побудови даного ідеального об'єкта змісту. Такий спосіб роботи з ідеальними об'єктами, на нашу думку, містить у собі можливості подальшого розвитку, в якому реалізуються евристичні функції теоретичної свідомості як випереджає готівковий рівень практики відображення.

Всі ці умозаключення необхідні для фундації поняття генези наукового щодо людського капіталу осіб з інвалідністю. Генезис (genesis) – походження, виникнення. Спочатку термін «генезис» був застосований в древнегреч. міфології. Згодом він отримав поширення в філософії (Фалес, Геракліт, Кант, Гегель і ін.). А також в природознавстві (космогонічна гіпотеза Канта-Лапласа, еволюційна теорія Дарвіна і т. Д.). У філософії поняттям «генезис» здебільшого позначається виникнення передумов нового в надрах старого і становлення нового предмета (або явища) на основі цих

передумов [8]. Отже, можемо припустити, що генезис людського капіталу осіб з інвалідністю – це побудова нової гілки еволюції науки про людину в економіці, яка має особливі потреби при працевлаштуванні, професійному виборі, професійній адаптації, професійній самореалізації та підвищенні кваліфікації, самостійному забезпеченні себе фінансами для проживання.

Побудова генезису спирається на теорії людського капіталу, про які в економічному сенсі говорять давно і вивчають цей аспект діяльності людини.

1. Дослідники Л. Кравченко та І. Троян стверджують, що «теорія людського капіталу, яка була заснована ортодоксальній неокласичній традиції, сформувалась в рамках неінституційного підходу, який значно розширив сферу застосування та збагатив методологію аналізу, зробивши можливим повніше реалізувати свою практичну функцію» [7, с. 98]. Ці теорії сформувалися основним чином до 1960-х років ХХ століття. Їх суть зводиться до того, що неокласична школа вивела для вивчення людину як продуктивну одиницю, яка дає додатковий продукт (У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, Н. Сеніор), а уже в ХХІ столітті дослідники та практика вказують на те, що працівник, в професійний розвиток якого вкладено інвестиції, приносить більше. Тобто тут уже не перед працівником стоїть вимога побачити, як можна краще підвищити свою продуктивність праці, а наголос робиться на роботодавцеві – вкласти інвестиції в розвиток інтелектуальної та технічної складової працівника, щоб він дав більший результат завдяки новим технологічним розробкам та застосуванню своїх власних та розвинутих професійних здібностей. Тобто, технологічні та інтелектуальні можливості в своєму добутку мають дати кращі в геометричній прогресії результати доходу фірмі, ніж просте механічне покращення продуктивності праці. Тут інтелектуальна складова і мотивація показати високі професійні здібності та майстерність стоять на одному рівні. І про це говорив дослідник Г. Беккер, виділяючи «знання, виробничі навички та мотивацію» працівників в один ряд з технологічним розвитком виробництва [6, с. 95].

Саме на цьому будується теорія використання в системі людського капіталу здібностей і професійних навичок осіб з інвалідністю. Їх зростання у чисельності після двох минулих воєн у ХХ столітті в Європі та третьої триваючої війни у ХХІ столітті в Україні, погіршення екології і народження дітей з вадами та інвалідністю (внаслідок техногенних катастроф, наприклад вибуху реакторів Чорнобильської АЕС) та інших чинників заставило систему влади та економічні інституції задуматись над тим, щоб ввести таких осіб в економічний потенціал і використати їх наявні та спроможні професійні якості для а) нарощення ВВП країни; б) зниження соціальних видатків як на їх утримання, так і на виплати опікунам та оглядальникам; в) залучити великий прошарок людей, які обслуговують таких осіб, в новий вид допомоги – професійної адаптації; г) забезпечити осіб з інвалідністю роботою для їх фінансового самообслуговування, професійного зростання та надання рівних прав з іншими громадянами країни не декларативно, а на практиці.

Для розвитку нових напрямків і виконання поставлених завдань з професійної адаптації та використання потенціалу осіб з інвалідністю в економічній діяльності слід мати державну підтримку, насамперед. В Європі цим зайнялись спочатку благодійні та волонтерські організації, які опікувались людьми з інвалідністю різного виду, групи та складності. Вони змогли сформувавши співпрацю з державними органами для працевлаштування таких осіб (у Польщі є Фонд ім. брата Альберта, Хельсинський фонд з захисту прав людини чи польський філіал Amnesty International, Фонд SOS, Центр підтримки громадських ініціатив та організації допомоги дітям з інвалідністю, центр «Свромед» [4]. Україна поки стоїть на порозі вирішення цих проблем в законодавчій площині. Інклюзивна освіта в нашій державі вже розвинута на певному рівні і визнана як така, яка потребує і фінансової підтримки, і обговорення існуючих проблем вголос нарівні з іншими проблемами. Але без звернення держави на ці питання дослідники не будуть генерувати нові ідеї щодо осіб з інвалідністю. Без державного фінансування не буде зацікавленості в бізнесу працевлаштувати такий прошарок осіб, адже для них слід і розробляти особливі програми виконання роботи, і спеціальні умови фізичної адаптації на робочому місці, і спеціальні завдання та оцінку отриманих результатів. Відповідно, теоретики і практики не будуть мати зацікавлення формувати індивідуальні плани впровадження таких осіб в економічний потенціал як окремого підприємства, так і галузі, так і країни в цілому.

Висновки. Отже, бачимо позитивні зрушення в питанні інклюзивного навчання дітей з інвалідністю. Україна і світ загалом стоять на порозі активного використання праці осіб з інвалідністю та особливими потребами на умовах спеціальних програм, створення робочих місць та навіть професій. Але без державної підтримки і визнання розвивати теоретичну складову людського капіталу осіб з інвалідністю дослідники не будуть. Практичною стороною нині опікуються благодійні та волонтерські фонди, які спрямовують свої зусилля на фактичну підтримку таких осіб, а не генерування теоретичних ідей вдосконалення умов професійної адаптації та моделей економічного потенціалу осіб з інвалідністю.

В даний час ми бачимо традиційний розвиток наукового пізнання проблеми введення осіб з інвалідністю в економічний потенціал країни.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у тому, щоб сформувати спільні ініціативи теоретичних програм професійної адаптації та створення спеціальних професій для осіб з інвалідністю залежно від їх

економічно спроможного стану на ринку праці та нормативного фіксування таких професій в галузях, а отже, визнання рівноправними учасниками економічного розвитку країни.

Список літератури

1. Гурштейн А. А. Наука и протонаука. Природа. 1985. № 4. С. 90-99.
2. Ільїн В. В. Проблеми начала науки. Питання історії природознавства та техніки. 1984. № 2. С. 31-42.
3. Маркс К., Енгельс Ф. Праці. 2-е вид. Т. 46, Ч. 1. С. 408-409.
4. Перегудова Т. В. Використання трудового потенціалу людей з інвалідністю: європейський досвід корпоративної соціальної відповідальності. Науковий клуб. 2015. № 10 (30). С. 125
5. Рожанський І. Д. Антична наука. К., 1980. 303 с.
6. Терещенко Д. А. Генезис наукових підходів до теорії людського капіталу. Публічне управління та митне адміністрування. 2019. № 4 (23). С. 90-101.
7. Ходжсон Д. Економічна теорія та інститути: Маніфест сучасної інституціональної економічної теорії; пер. з англ. К. : Знання-Прес, 2003. 464 с.
8. Райко Д. В. Генезис поняття готовності споживачів / Д. В. Райко // Зб. наук. праць / Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. – Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля. – 2009. – № 15. – С. 332-338.
9. Wartofsky M. W. Conceptual Foundation of Scientific Thought. N.V., 1968., 262 p.

References (transliterated)

1. Hurshteyn A. A. Nauka y protonauka. Pryroda [Science and protoscience. Nature]. 1985. № 4. S. 90-99.
2. Il'yin V. V. Problemy nachala nauky [Problems of the beginning of science]. Pytannya istoriyi pryrodoznavstva ta tekhniki [Questions of the history of natural science and technology]. 1984. № 2. S. 31-42.
3. Marks K., Enhel's F. Pratsi [Works]. 2-e vyd. T. 46, CH. 1. S. 408-409.
4. Perehudova T. V. Vykorystannya trudovoho potentsialu lyudey z invalidnistyu: yevropeys'kyu dochsvid korporatyvnoyi sotsial'noyi vidpovidal'nosti [Utilization of the labor potential of people with disabilities: European case study of corporate social responsibility]. Naukovyy klub [Scientific club]. 2015. № 10 (30). C. 25
5. Rozhans'kyi I. D. Antychna nauka [Ancient science]. K., 1980. 303 s.
6. Tereshchenko D. A. Henezys naukovykh pidkhodiv do teoriyi lyuds'koho kapitalu [Genesis of scientific approaches to the theory of human capital]. Publichne upravlinnya ta mytne administruvannya [Public administration and customs administration]. 2019. № 4 (23). S. 90-101.
7. Khodzhson D. Ekonomichna teoriya ta instytuty: Manifest suchasnoyi instyutsional'noyi ekonomichnoyi teoriyi [Economic theory and institutions: Manifesto of modern institutional economic theory]; per. s anhl. K. : Znannya-Pres, 2003. 464 s.
8. Raiko D.V. Genezis ponatia gotovnosti spoguvacha [The genesis of the concept of consumer readiness] Shidnoukrainskii nationalni universitet. [Eastern Ukrainian National University named of V. Dalya]. 2009. – № 15. – С. 332-338.
9. Wartofsky M. W. Conceptual Foundation of Scientific Thought [Conceptual Foundation of Scientific Thought]. N.V., 1968., 262 r.

Nadiiшла (received) 19.12.2022

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Косенко Олександра Петрівна (Kosenko Oleksandra) – докторка економічних наук, професорка, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професорка кафедри маркетингу; e-mail: Olexandra.Kosenko@khp.edu.ua